

Cătălina Mărănduc

MODERNIZAREA DEFINIȚIEI LEXICOGRAFICE

Ne-am ocupat în alte articole și comunicări de diverse deficiențe și neclarități ale formatului dicționarelor academice românești, fiind vorba în special despre DEX și DLR.

Cea mai importantă parte a unui articol de dicționar (fără a minimaliza interesul prezentat de informația morfologică, etimologică sau a circulației variantelor) este totuși definiția lexicografică. Aceasta ajunge, în dicționarele moderne, la o precizie asemănătoare cu aceea a definițiilor din limbajele artificiale, formalizate, mai ales că numeroase aplicații informatice fac necesară stabilirea corespondențelor între acestea și limbajele naturale.

Articolul de față a fost generat de un sentiment de insatisfacție față de modernitatea definițiilor din dicționarele academice. Oare atâta monumentală consecvență, admirabilă și uimitoare unitate a formei între volumele de la 1960 și cele din mileniul trei, într-o epocă a schimbărilor rapide, a exploziei informaționale, este de dorit? Mai cu seamă că numeroși cercetători au opinat că forma veche a dicționarului tezaur, cea din anii 1905–1940, numită DA, este, din unele puncte de vedere, superioară celei actuale?

Ne propunem să ne întoarcem la teoriile semantice asupra definiției lexicografice și să examinăm consecventa formă a definițiilor din dicționarele academice prin prisma acestora.

În articolul *Sens și definiție lexicografică*¹, E. Vasiliu analizează definiții ale banalului cuvânt *masă* în mai multe dicționare explicative românești, fără a le supune unui examen critic, arătând că definiția lexicografică este o aproximare a sensului, care, din punctul de vedere al semanticienilor, este un concept, iar din punctul de vedere al pragmaticienilor sau stilștilor, cum ar fi I. Coteanu², sensul este o imagine. Desigur, fiecare cititor are în minte o imagine a obiectului *masă*, dar ceea ce caută el în dicționar este definiția unui concept.

Definițiile citate în articol, din DEX, DM și DLR, trezesc, desigur, în mintea cititorului o imagine, cam așa cum ar trezi un text literar, dar nu îndeplinesc exigențele unui concept, notele definitorii de mai jos nu ne dau posibilitatea de a spune cu certitudine dacă un obiect dat aparține sau nu clasei definite:

¹ E. Vasiliu 1980: 631–635.

² Coteanu 1975: 32–38.

(1) „Mobilă formată dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată sau rotundă, sprijinită pe unul sau mai multe picioare și pe care se mănâncă, se scrie etc.”³.

Profesorul observă pe bună dreptate că o masă poate avea și alte forme, de pildă pentagonală, și că poate să nu aibă absolut nicio destinație. Definiția nu circumscrie în mod exact conceptul, pe baza ei nu putem stabili dacă un obiect aparține mulțimii desemnate de semnul lingvistic.

„Ar trebui ca orice obiect care are toate cele patru proprietăți specificate în definiție să aparțină clasei ... de obiecte cărora li se aplică semnul *masă*; și orice obiect care nu are toate cele 4 proprietăți menționate să nu fie membru al acestei clase. În realitate, o definiție ca cea citată mai sus nu permite o astfel de decizie”⁴.

În DLR, definiția aceluiași semn lingvistic este următoarea:

(2) „Mobilă, de obicei, de lemn, alcătuită dintr-o suprafață plană sprijinită pe unul sau pe mai multe picioare și având diverse folosiri, mai ales pe aceea de mobilă pe care se servește mâncarea”⁵.

Observăm aici tendința de a restrânge sfera termenului prin proprietatea „de lemn”, și în același timp atenuarea restricției prin „de obicei”. Acest termen, ca și „mai ales” arată că nu este vorba de trăsături definitorii pentru toate obiectele care fac parte din domeniul definiției, dar atunci ce caută ele printre notele definitorii? Și unde să găsim adevăratele note definitorii?

Să nu uităm să subliniem faptul că este vorba despre o mobilă având diverse utilizări, „mai ales” pe aceea de mobilă.

Potrivit analizei semantice a noțiunilor, definiția ar trebui să conțină elemente relevante, specifice noțiunii definite și numai aceleia, care o diferențiază de alte noțiuni. Enumerarea contextelor aleatorii în care poate apărea noțiunea nu face parte dintre acestea, prin însuși faptul că sunt aleatorii. Definițiile de mai sus, prin chiar faptul că folosesc termeni ca „mai ales”, „de obicei”, contravin principiului 2° de mai jos.

Dacă profesorul E. Vasiliu pare resemnat în ce privește caracterul aproximativ al definiției lexicografice, nu de aceeași părere este Anton Dumitriu, care consideră definiția un concept științific, din arsenalul filosofiei și logicii.

Condițiile pe care trebuie să le îndeplinească o definiție sunt, potrivit logicienilor:

1° Definiția trebuie să se facă prin *genus proximum* și *differentia specifica*.

2° Definiția se face prin caractere esențiale și nu prin accidente.

3° În orice definiție trebuie să existe posibilitatea de a substitui definisantul, definitului – *definiens* lui *definiendum* (Condiția pascaliană).

4° Definiția trebuie să convină întregului definit și numai definitului – *toto et soli definito*.

5° O definiție nu trebuie să fie construită *idem per idem*, ea nu trebuie să fie tautologică. Nu se poate defini definitul prin definit – *definiendum per definiendum*. O formă mai dezvoltată a definiției *idem per idem* este *circulus in definiendo* sau *diallela*: un lucru este definit printr-un altul, dar fiecare din ele este definit prin elementele celuilalt.

³ DEX.

⁴ E. Vasiliu 1980: 633.

⁵ DLR Litera M, 1965.

6° O definiție nu trebuie să conțină o contradicție, nici o *contradictio in terminis*, nici o *contradictio in adjecto*⁶.

Autorul se ocupă, mai ales, de definițiile din limbajele formalizate, și arată că pot exista definiții prin accident ale unor mulțimi, enumerând, de exemplu, toate obiectele care se găsesc într-un anumit spațiu delimitat, fără a avea proprietăți comune. Nu același lucru se poate face cu definirea cuvintelor, care reprezintă de fapt pentru gândire eticheta unor noțiuni și acestea se definesc prin proprietățile specifice.

O altă cerință pe care trebuie să o îndeplinească dicționarele moderne, dacă vor să aibă și un format tipărit, este aceea a economiei de spațiu tipografic. Cu toată explozia informațională reflectată de numărul mare de neologisme, dicționarele trebuie să rămână accesibile ca preț și comod de utilizat.

Se pare că acum un secol dicționarele cele mai importante și impozante erau acelea care afectau cel mai mare spațiu cuvintelor, oferind exemple și explicații contextuale pe larg. În zilele noastre se bucură de prestigiu acelea care respectă principiul economiei, care este de a oferi cea mai mare cantitate de informație posibilă într-un anumit spațiu tipografic, rezonabil de mare. Astfel sunt dicționarele WEBSTER sau LAROUSSE. Spre exemplu, pentru a evita repetarea informației în numeroase definiții derivaționale, primul enumeră derivatele la finalul definiției cuvântului de bază, fără a le defini.

Definițiile derivaționale sunt acelea care nu conțin notele definatorii ale cuvântului derivat, ci menționează doar, printr-o formulă stereotipă, raportul între sensul acestuia și sensul cuvântului bază de derivare. Termenul a fost introdus în lingvistica românească de Laura Vasiliu⁷. Într-un alt articol,⁸ am propus termenul de definiție conversională pentru cuvintele obținute prin conversie și definite în același mod.

Dezavantajul acestor definiții este ocuparea spațiului tipografic prin repetarea de un mare număr de ori a formulei stereotipe care nu conține sensul cuvântului. Ex.: Acțiunea de a ... și rezultatul ei; faptul de a ...; Care se referă la ...; Care aparține ...; În felul ... etc. Prin urmare, unele dicționare omit substantivul nume de acțiune sau participiile devenite prin conversiune adjective, iar altele le menționează la finalul articolului cuvântului de bază, fără a le defini.

Vom observa la DLR, în afară de marele număr de citate care constituie specificul acestui dicționar și care încearcă să surprindă limba în funcționarea și în evoluția ei istorică, faptul că definiția lexicografică propriu-zisă încearcă să enumere sintetic aceste contexte, ceea ce este eronat, reprezintă o încercare de definire *per accidentum*, imposibilă de altfel, așa cum o demonstrează și faptul că e presărată cu numeroși „etc.” Ce trebuie să înțeleagă utilizatorul dicționarului din acești „etc.”?

⁶ Dumitriu 1986: 61.

⁷ L. Vasiliu 1986: 146–152.

⁸ Mărănduc 2007: 350–362.

Oare autorii îl invită să participe cu imaginația sa la elaborarea definiției *per accidentum*, continuând enumerarea așa cum crede de cuviință? Care dintre elementele la care se va gândi fac parte din domeniul definit și care nu?

Vom cita definiția cuvântului *damasc*, dintr-un volum DLR mai nou, apărut în anul 2006, care ar trebui să aibă o formă mai apropiată de dicționarele contemporane:

(3) „Țesătură de bumbac, de in, de mătase sau de lână cu desene mari, satinat, reprezentând flori, peisaje, figuri geometrice etc., pe un fond mat, folosită, mai ales, la confecționarea fețelor de masă, a lenjeriei de pat, a draperiilor sau la tapițerie etc.”

Potrivit primei enumerări, ar fi incluse în domeniul de definiție toate țesăturile din fibre naturale. Oare putem fi siguri că nu există și fibre sintetice care imită această țesătură? Mai departe, utilizatorul este invitat să continue enumerarea obiectelor care pot fi reprezentate prin desene (animale ?) apoi să își imagineze la confecționarea a ce poate fi folosită „mai ales” țesătura, în afară de fețe de masă, lenjerie de pat, draperii, tapițerie. Poate, huse? Ca să nu mai vorbim despre faptul că, potrivit aceleiași definiții, țesătura mai are și alte utilizări, mai rare, care nu se încadrează în „mai ales”, care ar fi ele ?

De fapt, trăsătura definitorie a acestui concept este că desenul și fondul țesăturii au aceeași culoare, pe o parte fondul fiind mat, iar desenul lucios, pe cealaltă parte, invers. Ideea este extrem de neclară, ascunsă printre accidente care nu constituie trăsături definitorii. Iată cum definește LAROUSSE aceeași noțiune:

(4) „Tissu de soie ou de laine monochrome, dont le dessin, mat sur fond satiné, est obtenu par le jeu des armures <= mode d'entrecroisement des fils de chaîne et de trame d'un tissu>.” (Țesătură de mătase sau de lână monocromă, al cărei desen, mat pe fond satinat, este obținut din jocul încrucișării firelor bătelii și urzelii.)

Sau, pentru a reveni la conceptul de masă, definiția propusă de LAROUSSE este:

(5) „Meuble composé d'un plateau horizontal posé sur un ou plusieurs pieds.” (Mobilă compusă dintr-un platou orizontal pus pe unul sau mai multe picioare.)

Am notat între paranteze ascuțite definiția cuvântului *armure*. Iată cum din definițiile dicționarului francez lipsesc accidentele: de lemn, pătrată, rotundă, folosită la..., (a se vedea mai sus), iar din definițiile dicționarelor românești lipsesc... notele definitorii esențiale, adică monocromia damascului și poziția orizontală a mesei.

Lipsa oricăreia dintre trăsăturile semantice pe care le-am numit aici accidente nu exclude obiectul din domeniul de definiție. În afara acestui fapt, trebuie observat că expresiile *d'habitude*, *surtout*, *plutôt* adică *de obicei*, *mai ales* nu sunt utilizate în definiții. De asemenea, subliniem faptul că definițiile citate din dicționarele românești contrazic principiile 2° și 4° de mai sus.

La aceleași concluzii vom ajunge dacă vom cita din WEBSTER. Sensul discutat al cuvântului *table* este glosat astfel:

(6) „a piece of furniture consisting of a flat horizontal top usually set on legs” (piesă de mobilier compusă dintr-o placă orizontală plană, de obicei așezată pe picioare.)

Iar pentru *damasc* găsim:

(7) „a durable, lustrous, reversible fabric as of silk or linen, in figured weave, used for table linen, upholstery, etc.”(un material textil rezistent, lucios, reversibil, din mătase sau in, cu motive în relief, folosit pentru fețe de masă, tapițerie etc.)

La exemplul (6), proprietatea definitorie este partea orizontală plană, nu se face nicio referire la numărul picioarelor iar „de obicei” are funcția de a marca faptul că existența acestora nu e notă definitorie; există mese sprijinite pe plăci verticale, pe rotile sau rabatabile.

La exemplul (7), remarcăm existența unei proprietăți definitorii ce nu apare în precedentele, și anume caracterul reversibil, oricare dintre cele două părți ale țesăturii putând fi considerată fața.

Într-un alt articol consacrat definiției lexicografice⁹, E. Vasiliu propune o formalizare a acesteia, descrisă ca o atribuire de predicate subiectului definit, fiecare dintre acestea fiind o notă definitorie. Autorul arată că definiția trebuie să fie o judecată analitică, adică, în termeni kantieni, predicatul trebuie să atribuie subiectului o însușire conținută în acesta, obținută prin descompunerea lui, și nu să-i fie atribuită subiectului prin predicat o însușire exterioară lui, ceea ce ar reprezenta o judecată sintetică. Or, accidentele din definițiile DLR tocmai asta fac: introduc predicate exterioare subiectului, emit judecăți sintetice, care nu reprezintă note definitorii, pentru că în absența lor un obiect nu este eliminat din domeniul (extensiunea) noțiunii. Masa care nu este folosită la nimic sau damascul din care nu se confecționează nimic nu sunt eliminate din sfera noțiunii.

În schimb, toate definițiile citate respectă principiul 1° de mai sus, adică aleg judicios genul proxim, *mobilă* și *țesătură*. Să vedem dacă este cazul pentru toate definițiile studiate de profesorul Vasiliu.

În cartea sa *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, E. Vasiliu¹⁰ se ocupă, în subcapitolul *Postulate de sens în limbile naturale*, de definiția lexicografică, pe care de astă dată o prezintă schematic drept o relație de incluziune între genul proxim și obiectul definit.

Autorul descrie o procedură prin care se pot obține judecăți analitice din cuvintele definite și genul lor proxim. Astfel s-ar putea schematiza definițiile. Apoi s-ar putea căuta în același dicționar definiția noțiunii cu funcție de gen proxim în prima definiție luată în considerare, observând genul proxim al acesteia, apoi am urmări genul proxim în care este încadrat noul gen proxim, și așa mai departe. Operația ar putea fi efectuată astăzi de un program special pe computer, dată fiind vastitatea materialului. Astfel s-ar putea ajunge la niște categorii generale ale

⁹ E. Vasiliu, 1982: 183–186.

¹⁰ E. Vasiliu 1984: 159 ș. u.

limbii, reduse numeric, cuvinte care intră în componența definițiilor, dar nu pot fi definite decât sub forma unei duble incluziuni, adică unei echivalențe între genul proxim și cuvântul definit, care sunt inter-șanjabile.

„Se poate ajunge – cel puțin teoretic – la un număr (destul de redus, probabil) de cuvinte care sunt gen proxim în raport cu alte cuvinte, fără ca în dicționarul respectiv să existe alte cuvinte care să aibă rolul de gen proxim în raport cu acestea. Vom ajunge deci la un număr de cuvinte fără gen proxim.

Acestea constituie o subclasă a cuvintelor-axiomă,¹¹ deci a cuvintelor care nu se definesc, dar care intră în componența definițiilor celorlalte cuvinte sau a cuvintelor care nu se pot defini prin cuvinte. Subclasa despre care vorbim este analogul lexicografic al categoriilor aristotelice”¹².

În acest fel, profesorul pare să demonstreze, cu argumente logice, faptul că definițiile circulare sunt justificate și nu pot fi întotdeauna evitate. Totuși, el arată că definiția lexicografică este subiectivă, diferă de la un dicționar la altul, face parte din categoria adevărilor analitice, nu a celor logice; deci probabil pentru a valida faptul că o noțiune este indefinibilă, aparține subclasei lexicale analoage categoriilor aristotelice, ar trebui efectuată aceeași cercetare pe mai multe dicționare explicative ale acelei limbi sau chiar pe totalitatea lor.

Să studiem două dintre cele câteva exemple ale profesorului, care este departe de a fi făcut (sau de a-și fi propus) o astfel de cercetare vastă. Profesorul selectează și comentează doar începutul definiției din DEX, partea în care se menționează genul proxim. Vom cita aici întreaga definiție a cuvintelor *vas* (8) și *recipient* (9):

(8) „Recipient de sticlă, de metal, de lemn, de pământ etc., de diferite forme și mărimi, care servește la păstrarea (și transportul) lichidelor, al unor materii solide sau ca obiect de ornament.”

(9) „Vas destinat pentru păstrarea și transportarea unui lichid, a unui gaz sau a unui material solid sub formă de granule sau de pulbere.”

În aceste definiții lexicografice alege pentru definiția cuvântului *vas* genul proxim *recipient* și pentru definiția cuvântului *recipient*, genul proxim *vas*. Pare să fie ceea ce principiul 5° de mai sus numește *circulus in definiendo* sau *diallelă*, o formă mai complexă de definiție *idem per idem*. Nici măcar nu se poate spune că cele două definiții descriu două obiecte, fiecare prin trăsăturile celuilalt, pentru că nu avem decât o succesiune de accidente în cazul primului, iar proprietatea definitorie, păstrarea și transportul lichidelor și solidelor apare la ambele, cu observația că prima definiție nu precizează despre ce fel de solide (pulverulente) e vorba.

Nu este de așteptat ca niște categorii ale limbii să poată fi depistate așa de ușor, după citarea doar a câtorva exemple. Dacă ar fi totuși vorba despre echivalentul lingvistic al unor categorii aristotelice, cuvinte non-definibile altfel decât prin incluziune reciprocă, sau echivalență între domeniile lor de definiție, ele ar trebui

¹¹ Nicolescu 1968: 173–176.

¹² E. Vasiliu 1984: 163.

să fie cam aceleași pentru toate limbile înrudite, care reflectă aceleași particularități ale gândirii umane. Dar iată cum sunt definite în LAROUSSE noțiunile de *vase* (10) și *réceptient* (11):

(10) „Réceptient de matière, de grandeur et de forme variables.” (Recipient de material, mărime și formă variabile.)

(11) „Tout ustensile creux capable de contenir des substances liquides, solides ou gazeuses.” (Orice ustensilă adâncită, capabilă să conțină substanțe lichide, solide sau gazoase.)

După cum se poate vedea, *diallela* (ori, mai clar spus, cercul vicios) a dispărut în definițiile din LAROUSSE, deci nu este vorba încă de a fi descoperit categorii aristotelice ale limbii.

Ce am mai putea adăuga la aceste definiții pentru a le diferenția este aria lor de utilizare: primul este un termen din vocabularul fundamental al limbii, un cuvânt uzual care în funcție de context are diverse forme și utilizări familiare, al doilea un termen neologic, tehnic, utilizat în laboratoare sau procese industriale. Credem că ar fi de dorit existența unor mărci care să preceadă definițiile și să precizeze acest detaliu.

În ce privește principiul 3° de mai sus, pe care încă nu l-am pus în discuție, el se găsește, în alți termeni, și la E. Vasiliu:

„În practica lexicografică se obișnuiește să se spună că o definiție a sensului unui cuvânt este bună atunci când aceasta se poate substitui cuvântului respectiv în diversele contexte de apariție a acestuia. Această posibilă substituție nu reflectă altceva decât că semnul de definit și glosa acestuia au denotat identic, deci se referă la aceeași mulțime de obiecte. Este o relație de sens foarte asemănătoare cu aceea dintre un anumit cuvânt și un alt cuvânt *sinonim* cu acesta”¹³.

Este vorba, aici, probabil, de practica acelor lexicografi care se străduiesc să construiască definiții cât mai succinte, formate numai din proprietăți relevante. Ei bine, o asemenea substituție nu este posibilă decât în cazul în care definiția este cât se poate de succintă și nu conține accidente contextuale, ca mai sus, deoarece acestea nu pot fi transferate în locul cuvântului definit într-un alt context.

Dacă definiția este privită de semanticieni ca o relație de sinonimie, sau, altfel spus, de echivalență între mulțimea desemnată de termenul definit și cea desemnată de glosarea lui, este firesc ca ambele semne să aibă același grad de determinare. De vreme ce cuvântul titlu este nearticulat, deci nedeterminat, articularea cu articol hotărât a primului cuvânt din definiție este eronată, de altfel ea a dispărut din toate dicționarele moderne, doar DLR mai păstrează, din dorința de unificare a formulelor între noile volume și cele vechi, definiții care încep cu „Acțiunea de a...” sau „Totalitatea...”

În ce privește polisemia cuvintelor, care este notată de dicționare cu numere de sens în cadrul aceluiași articol, știm că semanticienii o notează la fel cum sunt notate în dicționar cuvintele omonime, ca și cum ar fi vorba de cuvinte diferite,

¹³ E. Vasiliu 1984: 134. Sublinierea profesorului.

căci într-adevăr sensurile se comportă ca niște cuvinte diferite, doar originea comună și filiația sensurilor le diferențiază de omonime, care au origini diferite și sensuri complet divergente.

Totuși, există sensuri pe care unele dicționare le notează cu litere mici subsumate unui număr de sens; pentru acestea semanticienii ar trebui să folosească o altă notație pentru că domeniile lor de definiție reprezintă mulțimi incluse în domeniul de definiție al aceluși sens, notat cu un număr.

În cazul cuvântului *masă*, discutat mai sus, sensul general de placă orizontală sprijinită pe unul sau mai multe picioare desemnează o mulțime de obiecte care se descompune apoi în submulțimi în funcție de posibila utilizare a obiectului: masă de bucătărie, masă de călcat, masă de scris, masă de toaletă, masa arhitectului, desenatorului, masa tâmplarului, masă cu roțile pentru room-service, masă de ping-pong, de poker. Fiecare dintre ele are caracteristici specifice determinate de utilizarea ei, acestea reprezintă note definitorii ale submulțimilor mulțimii de obiecte desemnate de cuvântul *masă*, nu pot figura despărțite prin virgulă în cadrul aceleiași definiții, unde ar fi resimțite ca accidente, deoarece niciuna dintre aceste caracteristici, negată, nu exclude obiectul din domeniul de definiție al cuvântului *masă*.

În DLR nu găsim din toate acestea decât formularea care precede unica definiție citată mai sus:

(Adesea urmat de determinări care indică materialul folosit sau destinația)

Formula apare frecvent în dicționar, cu ușoare modificări, cea mai mare frecvență o are formularea: *determinări care arată felul*. Ea se află și într-o culegere de formule recomandabile pentru definițiile DLR. Opinăm că autorii oricăror dicționare moderne, reprezentative pentru limbile respective, ar considera multe dintre aceste formule nerecomandabile. Pentru a nu ne referi decât la litera D din DLR, găsim formularea de mai sus în definirea unor sensuri ale cuvintelor: *daltă, datorie, derivare, diabet, director, diriginte, disciplină, dramă, dreptăți* (sens de 'drepturi'), *duh, durere*. Observăm faptul că este vorba atât de cuvinte abstracte cât și concrete, din vocabularul fundamental sau neologic. Este vorba despre o formulă tautologică: orice determinant precizează întotdeauna, prin definiție, sensul cuvântului determinat, altfel spus, arată felul lui.

Revenind la cuvântul *masă*, prin formula de mai sus, cititorul este invitat să formeze el însuși submulțimile domeniului de definiție. Și cum va proceda în cazul în care contextul care îl interesează nu face parte din „adesea” și nu este urmat de determinări care să arate felul? *Adesea* este un alt termen nepotrivit în lexicografia modernă cu care se indică extrem de imprecis frecvența. Utilizatorul nu poate ști dacă termenul din contextul care îl interesează este inclus în sfera lui „adesea” sau în aceea a lui „rar”. Ne aflăm într-o epocă în care posedăm vaste baze de texte în format electronic sau putem căuta pe internet numărul de atestări aflând cifre foarte precise.

Nu la fel procedează dicționarul francez, care enumeră proprietăți pentru submulțimile domeniului de definiție al lui *table*. (Chiar dacă modul în care operăm împărțirea lui în submulțimi poate fi diferit de la un dicționar la altul, ca și analiza sensului principal, sensurilor secundare și sub-sensurilor.)

„b. Plateau sur pieds ou sur tréteaux, destiné à des activités, à des techniques particulières. *Table d'architecte. Table de ping-pong.* c. Meuble sur pieds offrant une surface plane, destiné à un usage particulier. *Table d'opération:* table articulée sur laquelle on place le patient pour les interventions chirurgicales. 2. a. Meuble sur pieds sur lequel on dépose les mets et les objets nécessaires au repas.”(b. Platou pe picioare sau pe suporturi, destinat unor activități, tehnici speciale. *Masa arhitectului. Masă de ping-pong.* c. Mobilă pe picioare oferind o suprafață plană pentru un anumit scop. *Masă de operație:* Masă articulată pe care se pune pacientul pentru intervențiile chirurgicale. 2. a. Mobilă pe picioare pe care se depun alimentele și obiectele necesare pentru mâncare.)

O altă problemă, mai puțin gravă, este aceea a includerii, printre sensurile secundare ale unui cuvânt, a unor sensuri figurate insuficient lexicalizate, care nu apar în limba obișnuită ci sunt creații personale ale unor scriitori.

Sensurile conotative, afective, figurate, există în dicționare în măsura în care ele se generalizează în limbă, se lexicalizează, devin mai puțin poetice, originale, insolite. Cu metode informatice moderne, Dan Tufiș și Dan Ștefănescu¹⁴ pot da o estimare cantitativă a afectivității cuprinse într-un sens și a frecvenței cu care acel sens conotativ apare într-un ansamblu de unități lexicale. Astfel, lexicograful va putea să trateze doar cazurile frecvente de încărcătură afectivă și să le ignore pe cele accidentale. Metoda lor este suficient de rafinată, ia în considerație numărul de sens al cuvintelor, sinonimia și antonimia lexicală, văzute ca o scală cu care se poate măsura afectivitatea termenului. Cu ajutorul unor teste, s-a observat că aprecierea afectivă a subiecților se axează predominant pe noțiunile de evaluare (bun – rău), putere (puternic – slab) și activitate (activ – pasiv).

Este inexplicabilă prezența unor termeni figurați nelexicalizați în dicționar, și încă fără definiție lexicografică, doar precedați de mențiunea (Fig.) aflată undeva, la finalul șirului de citate care ilustrează un sens.

Orcât de numeroase am dori să fie exemplificările, și din oricâte perioade ale evoluției limbii, se presupune că ele trebuie să ilustreze sensul lexical după definirea căruia figurează, iar sensurile figurate se îndepărtează mult de la acesta fără a se preciza în ce mod. De pildă, la cuvântul *derapaj*, găsim următoarele citate:

Autovehiculul intră în derapaj ... și se răstoarnă. FLACĂRA, 1976, nr. 50, 20. ◇ F i g .
Derapajele fostului guvern urmează a fi discutate de cel actual ... cu delegația FMI. RL 2005, nr. 4 504.

Sensul figurat diferă aici de acela de 'alunecare a unui vehicul față de direcția de deplasare' și ar trebui definit după precizarea (Fig.) drept: 'greșeală de guvernare, îndepărtare accidentală de propriile intenții' etc.

¹⁴ Tufiș 2011: 143–150.

O altă frecventă eroare este de a pune mențiunea (Fig.) înaintea unor citate care conțin într-adevăr un sens figurat, dar nu cuvântul definit în acel articol de dicționar este în sens figurat, ci celelalte cu care este combinat.

Pentru a nu da decât un exemplu la întâmplare, la cuvântul *discordat*, găsim definiția următoare, ilustrată de un șir de citate, la finalul căruia găsim:

(Despre instrumente muzicale cu coarde) Care nu are tonurile în consonanță; dezacordat. (...) (F i g.) *O palidă față cu gesturi grăbite Așteaptă pe noul amor Pe când discordat și înfiorător, Scârțâie toamna din crengi ostenite.* BACOVIA, O. 18.

În acest citat, figurată este expresia *scârțâie toamna*, prin care toamna este asimilată metaforic unui instrument cu coarde, iar adverbul *discordat* este în sens propriu, referitor la scârțâitul unui instrument muzical.

Am prezentat aici doar câteva puncte de vedere privind necesitatea modernizării aspectului desuet al unor definiții lexicografice; desigur s-ar mai putea găsi și alte aspecte care pot fi îmbunătățite. Este adevărat, se dorește, se pare, păstrarea unui aspect al DLR cât mai asemănător cu acela din anii '60, dar poate totuși forurile competente vor ține seamă de aspectele semnalate, astfel încât să nu modificăm aspectul dicționarilor academice, dar conținutul lor semantic să fie precis exprimat, așa cum se definesc conceptele în dicționarele moderne.

MODERNIZATION OF LEXICOGRAPHIC DEFINITIONS

(Abstract)

In the article I have dealt with a few aspects of the exaggeratedly conservatory manner, one that is insufficiently synchronized with contemporary foreign lexicography, in which certain definitions are given in academical dictionaries, stemming from the desire to respect their traditional structure. The modern lexicographical definition tends to respect the canons of logic, especially since numerous computer applications require the establishing of corresponding points between them and the natural languages. I started from enumerating the principles of defining words according to the canons of logic, as outlined by Anton Dumitriu, and from the arguments regarding analytical reasonings in the studies of E. Vasiliu, in order to explain the manner in which the definitions in academical dictionaries do not respect these principles and thus become obscure or unclear. I have also considered a few definitions that appear in foreign dictionaries and are outstanding due to their conciseness and exactness. Finally I have included a short discussion on certain stereotypical formulas which affect the principle of the economy of communication through their lack of information, as well as some aspects concerning the way in which academical dictionaries treat figurative senses. It is to be desired that the maintaining of the aspect and traditional format of academical dictionaries should not hinder their adaptation to the requirements of modern lexicography.

Cuvinte-cheie: principii logice ale definiției, judecată analitică, economia comunicării.

Keywords: logical principles of definition, analytical reasoning, economy of communication.

SURSE (DICȚIONARE CITATE)

- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei, București, 1975.
- DLR = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. București, Editura Academiei. Tomul VI. Litera M: 1965–1968; Tomul VII. Partea 1. Litera N: 1971; Tomul VII. Partea a 2-a. Litera O: 1969; Tomul VIII. Litera P: 1972–1984; Tomul IX. Litera R: 1975; Tomul X. Litera S: 1986–1994; Tomul XI. Partea 1. Litera Ș: 1978; Tomul XI. Partea a 2-a și a 3-a. Litera T: 1982–1983; Tomul XII. Partea I. Litera Ț: 1994; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera U: 2002; Tomul XIII. Partea I și a 2-a și a 3-a. Litera V și literele W, X, Y: 1997–2005; Tomul XIV. Litera Z: 2000; Tomul I. Partea a 6-a. Litera D: 2006–2009.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*, Editura Academiei, București, 1958.
- LAROUSSE = *Le petit Larousse*, Dictionnaire encyclopédique en couleurs, Editions Larousse, 1993.
- WEBSTER = *Webster's New World College Dictionary*, 3rd College Edition on CD-ROM.

BIBLIOGRAFIE

- Coteanu 1975 = Ion Coteanu, Angela Bidu-Vrânceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, București.
- Dumitriu 1986 = Anton Dumitriu, *Eseuri*, București, Editura Eminescu.
- Mărânduc 2007 = Cătălina Mărânduc, *Consemnarea în dicționare a adjectivelor românești provenite din participii verbale*, în LR, LVI, nr. 4, București, p. 350–362.
- Nicolescu 1968 = Miron Nicolescu, *Problèmes du dictionnaire axiomatique*, în CLTA, 1968, p. 173–176.
- Tufiș 2011 = Dan Tufiș și Dan Ștefănescu, *Connotative meaning markup for wordnet*, “Proceedings of the Romanian Academy”, Series A, Volume 12, Number 2/2011, p. 143–150.
- E. Vasiliu 1980 = Emanuel Vasiliu, *Sens și definiție lexicografică*, în SCL, XXXI, nr. 5, p. 631–635.
- E. Vasiliu 1982 = Emanuel Vasiliu, *Adevăr analitic și definiție lexicografică*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași” (Serie nouă), Secțiunea III, e. Lingvistică, XXVIII/XXIX, 1982/1983, p. 183–186.
- E. Vasiliu 1984 = Emanuel Vasiliu, *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, București, Editura Științifică și enciclopedică.
- L. Vasiliu 1986 = Laura Vasiliu, *Derivatele sufixale: sens și definiție*, în SCL, XXXVII, 1986, nr. 2, p. 146–152.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*